

MARCH 2021 / Vol:7, Issue:37 / pp.217-226

Arrival Date : 15.01.2021

Published Date : 19.03.2021

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.542>

Cite As : Bölükmeşe, E. & Erçin, M. (2021). "Shakespeare'ın "Fırtına" Eserinde Sömürgecilik Bağlamında "Ben/Biz" Ve "Öteki", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7(37):217-226.

Research Article

SHAKESPEARE'İN "FIRTINA" ESERİNDE SÖMÜRGEÇİLİK BAĞLAMINDA "BEN/BİZ" VE "ÖTEKİ"

"I/We" And "Other" In The Context Of Colonialism In Shakespeare's "the Tempest"

Dr.Öğr.Üyesi Engin BÖLÜKMEŞE

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Eskişehir/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-6482-7512

Meltem ERÇİN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-6358-1808

ÖZET

Bu çalışmada, Shakespeare'ın *Fırtına* adlı eseri, sosyolojik inceleme yöntemiyle incelenecek ve bir imgebilim çalışması ortaya konulacaktır. Bir imgenin oluşumu, ona etki eden toplumsal yapının canlılığı ile paralellik gösterir. Sömürge dönemi, toplumların sosyal ve kültürel yapısında dönüşümlere sebep olmuştur. Bu durum toplumların algısını yönlendirmiş ve 'öteki' imgesini yaratmıştır. Bu nedenle sömürgecilik faaliyetleri kapsamında öteki kavramı üzerinden iki farklı kültürün algılanış biçimleri karşılaştırılacaktır. Çalışmanın temel dayanağı, imgenin doğuşundaki temel sebeplere inmek ve imgenin dönüşüm sürecine ışık tutmaktır. Bu hususta yazarın 'öteki'ni nasıl bir bağlamda ele aldığı imge çalışmasının yöntemini belirlemektedir. Bu nedenle eserin ve yazarın içinde bulunduğu dönem, bağlamın incelenmesinde göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmada, Prospero ile 'öteki'ne bakış, Caliban ile 'öteki'nin bakışı ortaya konulmaya çalışılacak ve sömürgecilik faaliyetlerinin öteki imgesinin ortaya çıkışındaki etkisi üzerinde durulacaktır. Araştırmanın daha iyi açıklanabilmesi açısından, sömürgecilik faaliyetleri ve onları hazırlayan döneme kısaca değinilecektir. Bu çalışmada amaç, uygulamalı bir imgebilim çalışması aracılığıyla farklı bir dönemin ve farklı bir kültürün ötekiyi nasıl algıladığı ve ötekinin edebiyat aracılığıyla nasıl aktarıldığını göstermektir. Bundan ötürü, imge ve imgebilim kavramları açıklanacak, Shakespeare'ın hayatına ve dönem İngilteresine değinilecek ve bu sayede, öteki kavramının *Fırtına* adlı eserde nasıl ve ne şekilde aktarıldığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmgebilim, öteki, sömürgecilik, Shakespeare, *Fırtına*.

ABSTRACT

In this article, Shakespeare's *The Tempest* will be examined with the method of sociological analysis and an imagology study will be revealed. The formation of an images is transformational, like the social structure affects it. The colonial period changed the social and cultural structure of societies. This situation has directed the perception of societies and created the image of the 'other'. Therefore, within the scope of colonial activities, the concept of the other will be explained, and how two different cultures are perceived will be revealed. The main basis of this study is to find the main reasons for the birth of image and to explain the transformation process of the image. In this respect, the context in which the author handles the 'other' determines the method of the image study. Therefore, the period of the work and the author is important for examining the context. In article, how it is perceived 'the other' with Prospero, perception of 'the other' with Caliban will try to put forward. In order to explain the research better, colonial activities and the period that initiated these activities will be briefly mentioned. The purpose of this article is to do an applied imagology study. With this article, it is aimed to recognize a different culture and a different period. Therefore, information about image and imagology will be presented, the life of the author will also be mentioned. In this way, it will be revealed how the concept of the other is reflected in the work called *The Tempest*.

Keywords: Imagology, the other, colonialism, Shakespeare, *The Tempest*.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, Shakespeare'ın *Fırtına* adlı eserinde, öteki imgesinin nasıl yansıtıldığı ortaya konulacaktır. Sömürgecilik faaliyetleri ile farklı diller, kültürler ve dinler ile karşılaşmıştır. Öteki olana bakış sömürgecilik dönemindeki bu etkileşimle ortaya çıkmıştır. "Unutmamak gerekir ki bir imgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur" (Ulağlı, 2006: 47). Bu nedenle çalışmada "edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket" (Moran, 2002: 83) eden sosyolojik eleştiri yöntemi temel alınacaktır. Öteki imgesinin ortaya çıkışında en önemli etken algılama şeklidir. Yani söz konusu olan 'öteki'ne bakıştır. İmgebilim de, işte bu algılama sürecinde 'ben' ve 'öteki' kavramlarının üzerinde durur. İmgenin ortaya çıkış nedenlerini, buna nelerin etki ettiğini ve imgenin gelişimini ortaya koyarak aslında kültürler arasındaki ayrımları ortadan kaldırmayı hedefler. İmgebilim,

ötekine olan bakışı ve ötekinin bakışını ortaya koyarak farklı kültürleri birbirlerine yaklaştırmaya çalışır. Bunu yaparken, farklı kültürlerin benzerlikleri ve farklılıkları noktasında bir bilinç kazanılmasını hedefler. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi de, imgebilim çalışmaları ile bu sınırları yani ideolojileri ortadan kaldırma ve kültürlerarası etkileşimin zenginliğini ortaya koyma uğraşındadır. Bu çalışmada da kültürel, dini ve tarihi gibi birçok faktörün var olan algıya etki ve sonuçları ortaya konulacaktır. Shakespeare'in bu eseri yazdığı on yedinci yüzyıl ve öncesinin tarihi olaylarının eserde nasıl yansıtıldığı ele alınmaya çalışılacaktır. Bu anlamda, Caliban ve Prospero başta olmak üzere diğer karakterlerle ötekine bakış ele alınacaktır.

2. İMGEBİLİM ve METODOLİJİSİ

İmge iki kavramın ilişkisinden doğan yeni bir anlamın yansımasıdır. İnsan zihninin bir yansıması olarak düşünüldüğünde imge, algılananın zihinde yeni bir anlam çerçevesine yerleşir ve tekrar dışavurulur. İlk önce görme ve farkına varma gerçekleşir. İkinci olarak, görülen ve bireyden bağımsız halde farklı bir gerçekliğe sahip 'nesne' ya da 'şey' zihinde psikolojik, sosyolojik, bireysel deneyimler, kültürel faktörler vb. unsurlar havuzunda yeni bir anlama, kişinin algı dünyasındaki anlam düzlemine oturtulur. Algılanan imge son olarak tekrar kişi tarafından yansıtılır. Böylece bir yansıma-yansıtma ilişkisi oluşur. Bilinçaltında yer alan imgeler bilinçli ya da bilinçdışı olarak yansıtılır. Edebi metinlerde bu yansıtma yazar ile bilinçaltı ilişkisi, yazar ile toplum ve yazar ile okur ilişkisiyle açıklanmaktadır. İmge olumlu ya da olumsuz bir algılama eyleminin, bir bilinç ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan üründür. "İmgenin oluşabilmesi için bir süreç gerekmektedir ve bu süreç bireysel olan önyargıların toplumun bireye dayattığı davranış biçimleri sonucunda oluşan kalıpyargılara dönüşmesine kadar devam etmektedir" (Bölükmeşe, 2013: 39). İmgebilim, bu algılama süreci içinde imgeyi, onu oluşturan önyargı ve kalıpyargıları, 'ben' ve 'öteki'ni araştırma konusu edinerek bilimsel bir eleştiri ortaya koymak ister.

İmgebilim, imgenin kendisinden daha çok doğuş nedeni üzerinde durur. İmgenin neyi temsil ettiği bir imgebilim araştırmacısının tek araştırma konusu olmamalıdır. İmgebilim araştırmacısı öncelikle gerçekle kurgusal arasındaki bağıntıyı vermeye çalışmalıdır. Bir başka deyişle yazar tarafından esere taşınan olguların ya da betimlemelerin tarihsel, sosyolojik gerçekliği imgebilimcinin inceleme konusu değildir. İmge araştırmacısı sunum nasıl yapılmış ve yazarın bu olguyu olduğundan farklı veya aynen görmesini sağlayan faktör nedir gibi sorular üzerinde durması ve bu sorulara bir yanıt araması gerekir (Ulağlı, 2018: 54-55).

İmgebilim öteki ve beni anlamlandırma sürecinin kendisi olmakla birlikte, imgenin oluşum, gelişim sürecine dahil olan tüm alanları inceleyen, farklı öğeleri bünyesinde bulunduran sistematik bir bilimdir. Toplumların kendini görmesini sağlar ve diğer toplumlara nasıl gördüğünü inceler. İmgebilim, imgeyi tek başına ele almak yerine imgenin oluşmasına etki eden ilk nesne ya da fikirden itibaren sonu olmayan bir süreci ele alır. Çünkü toplumlar ve sanat insanoğlu ile var olur, insan da değişimi beraberinde getirir. Bu nedenle insanı ve onun algısını etkileyecek olan diğer bilimlerle birlikte çalışır. Sosyo-İmgebilim toplumsal davranışları inceler:

Özellikle sosyal psikoloji alanında yapılacak imge incelemeleri bu sınıfta ele alınabilir. İmge incelemesi yapılırken, kalıpyargılardan imgeye dönüşüm süreci ele alınarak, toplumların başkalarını ötekileştirme eyleminde, onların davranışlarına etki eden tarihsel ve kültürel nedenlere ağırlık verilmelidir (Ulağlı, 2006: 53).

İmge değerlendirmesi yapılırken genelleme ve yorumlardan kaçınılmalıdır. Bir imge çalışmasında önce yöntem belirlenir ve çalışmanın detaylarına inilir. Hangi sebeple ve nasıl soruları, çalışmayı temel nokta olan imgenin doğuşuna götürür. Diğer nokta imgenin eserde nasıl ve hangi bağlamda ele alındığıdır. Bu nedenle çalışmayı eserin sınırları içerisinde ele almak önemlidir. Bunun nedeni edebi eserin bilinçli bir düzende yaratılmasıdır. İmgebilim "metindeki bütün anlamsal katmanları kendi çerçevesi içinde ayrı ayrı inceler" (Ulağlı, 2006: 50). İmgebilim, imgeyi yaratan ve gelişim sürecine de etki eden unsurları tespit etmek için insani bilimler, yönetim bilimleri, düşünsel bilimler, güzel sanatlar ve estetik bilimleri ve tarihsel bilimlerle birlikte çalışır. Bir imge çalışması sadece imgenin ne olduğuna değil onu etkileyen tüm unsurlara dikkat çeker. Bundan ötürü, Shakespeare'in *Fırtına*'sında öteki imgesinin açıklanabilmesi için disiplinlerarası bir yaklaşım elzem olmaktadır. Bu nedenle, inceleme kısmındaki tespit, yorum ve eleştirilerin daha iyi anlaşılabilmesi için Sömürgecilik faaliyetlerine değinmek yerinde olacaktır.

3. SÖMÜRGEÇİLİK ve SHAKESPEARE DÖNEMİ İNGİLTERESİ

Fırtına eseri sömürgecilik faaliyetlerine ve Yeni Dünya'nın keşfi ile buradaki insanlarla olan etkileşime, yayımları ve köleliğin meşrulaştırılmasına bir nevi ayna tutmaktadır. Bu nedenle Shakespeare'in içinde

bulunduğu bu dönemde bir taraftan aydınlanma süreci yaşanırken diğer yandan karanlık bir çağ başlatılmıştır. Avrupa’da on beşinci yüzyıl ve on altıncı yüzyıllarda etkisini gösteren Rönesans ve Reform hareketleriyle kâğıt ve matbaanın kullanımı yaygınlaşmış ve okur sayısındaki artış aydınlanmayı hızlandırmıştır. Artan bilgi ile pusula keşfedilmiş ve denizlerde kullanılmıştır. İspanya ve Portekiz başta olmak üzere Yeni Dünya’nın keşfi gerçekleşmiştir. Bu sayede birçok zenginlik elde edilmiş, Avrupa ülkeleri Afrika ve Hindistan’da ticari egemenlik kurmuşlardır. Elde edilen zenginliklerle edebiyatta ve sanatta hümanizm anlayışı doğmuş ve tüm Avrupa’yı etkisi altına almıştır. 1558 yılına kadar İngiltere deniz ticareti konusunda geri planda kalmış, bu yılda Birinci Elizabeth’in İngiltere’de tahta geçmesiyle birlikte deniz aşırı yolculuklar ve keşif süreçleri önem/hız kazanmıştır.

Elizabeth döneminde Avrupa’ya sürgüne gönderilen Protestanlar geri çağrılmış, din reformu yeniden ele alınmış, İngiltere Kilisesi yeniden kurulmuştur. I. Elizabeth ülkesini İspanyol etkisinden ve Fransız din savaşlarından uzak tutabilmiştir. Bu dönem, İngiliz tarihinin her alanda parlak devridir. Denizlere hâkim olmuş ve deniz aşırı imparatorluk halini hâlini almıştır (Özbergül, 2006: 16).

Bu yolculukların başlaması İngiltere’nin sömürgecilik politikasına zemin hazırlanmıştır. Deniz aşırı yolculukların temel sebebi ticari gücü dolayısıyla zenginliği elde tutmaktır. Deniz yolculuklarıyla birlikte ticaret İngiltere’yi önemli bir konuma taşımıştır. İspanya ile İngiltere arasında yapılan savaş sonucunda İngiltere galip gelmiştir. Birinci Elizabeth döneminde ekonomik faaliyetlerin kötü durumda olmasından dolayı, başlatılan deniz aşırı yolculuklar, ekonominin canlanması için gerekli görülmüştür. Bu girişim sömürgecilik hareketlerini hızlandırmıştır.

İngiliz tarihinde I. Elizabeth (1558-1603) döneminde denize hâkim olanın ticarete hükmedeceği; ticarete hakim olanın ise dünya zenginliklerine hükmedeceği şeklinde bir bakış açısının etkili olduğu yeni bir sürece girilmiştir. Bu dönemde denizlerde İspanya hegemonyasından kurtulan İngiltere, ilk defa denizcilik politikası geliştirip deniz aşırı ticarete başlamıştır (Ünver, t.y.: 61).

Sömürge İmparatorluğu’nu kuran İngiltere, faaliyetlerini Dünya Savaşı’na kadar devam ettirmiştir. Fakat ele alınacak olan *Firtına* adlı eserin 1613 yılında sergilendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Hıristiyanlığın egemen olduğu bu dönemde bir yandan hümanizm ve beraberinde gelen yeniliklerle yeni bir çağ başlamıştır. Reform hareketi on altıncı yüzyılda etkisini göstermiş, Birinci Elizabeth bu dönemde mezhep ayrımlarına karşı çıkmıştır. ‘‘Bu dönemde yapılan savaşlar kazanılmakta ve yeni sömürgeler elde edilmektedir. Dışarıdan gelen zenginlik ve ticaret ortaklıklarının gelişmesi ulusal bilinci pekiştirmiştir’’ (Özbergül, 2006: 21). Shakespeare de bu dönemde doğmuş ve edebi faaliyetlerini gerçekleştirmiş. Avrupa’daki zenginlik, sömürgeciliği hızlandırmış, yeni kültürlerle olan etkileşimler, özellikle deniz yolculukları da Shakespeare gibi yazarlar tarafından ele alınmıştır. Deniz yolculuklarıyla gidilen yerlerden Avrupa’ya getirilen insanlar köle sıfatı ile çalıştırılmıştır.

4. WILLIAM SHAKESPEARE ve *FIRTINA*

Shakespeare, 1564 yılında Stratford-Upon-Avon’da doğmuştur. Ailesinin durumu maddi açıdan iyi olan Shakespeare, Latince öğrenim gördüğü King’s New School’da eğitim almıştır. On sekiz yaşında Anne Hathaway ile evlilik gerçekleştirmiş ve üç çocuk sahibi olmuştur. Bir süre Londra’da yaşamını devam ettirdikten sonra, 1616 yılında Stratford’da ölmüştür. (bkz. Shakespeare, 2018: V-VII) Shakespeare’in yazdıkları yaşadığı dönemde basılmamıştır. Bunun nedeni Elizabeth dönemi tiyatrosunun sahnelenen eserlere daha çok değer veriyor oluşudur. Aynı zamanda sahnede kadın oyuncular yer almamaktadır. Shakespeare oyun yazımında bu hususu göz önünde tutmuştur. Bu nedenle çok fazla seyirciye ulaşabilmek adına tiyatro yapıları yarı açık çatılı bir biçimde inşa edilmiştir. Shakespeare oyunlarını Rönesans döneminin başlangıcından hemen önce yazmaya başlamıştır. Bu nedenle hümanizm etkisi ve özgür düşünce gibi konulara yer vermiştir. Shakespeare’in oyunlarında genellikle önce bir karmaşa görülür ve oyun kişileri bu karmaşanın sonunda asıl düzeni ve doğruyu bulur. ‘‘Ortaçağ’ın sonuyla, Shakespeare’in de tanıdığı olduğu Rönesansın başlangıcı ateşli bir bireycilik çağıydı; hala oldukça yerleşik sayılabilecek toplumsal yapının dağılışı kendini her yerde duyuruyordu’’ (Lunaçarski, 2009: 30). Bu nedenle Shakespeare oyunlarında bir bocalama ve kişisel yanlıgı ön plandadır. Oyun kişisi yaptığı yanlış seçimlerin sonucunda şaşırır. ‘‘Çünkü artık, sorun iki zorunluluk arasında seçim yapmak ve kendi zorunlu değerini sonuna dek savunmak sorunu değildir. Toplum bir değer çokluğu içindedir’’ (Şener, 2003: 54). *Firtına*, kimileri tarafından, Shakespeare’in tiyatroya vedaı olarak da görülür. İlk olarak 1623 yılında yayımlanmıştır. Bu oyunun yazılmasında gemi yolculuklarının ve yolculuklar sırasında gerçekleşen bir takım olayların etkisi büyüktür.

Prospero'nun adasına benzer bir adanın 1610 sonbaharında kayıtlara geçmiş olmasıdır. Koloni avcısı George Somers arkadaşları ve gemicilerle birlikte Yeni Dünya'daki Virginia kıyılarına giderken çıkan şiddetli fırtınayla, gemidekilerin Bermuda Adası'na çıkmak zorunda kalmalarını ve adadaki kısa süreli kalışlarını konu eden kitaplar Shakespeare'in fantezi dünyasını tetiklemiş ve onu Fırtına'yı yazmaya sevk etmiştir (Shakespeare, 2016: v).

Bu dönemde, önemli bir takım bilimsel olaylar da gerçekleşmekte, hümanizm ve dini otorite halkın gündemini belirlemekteydi. Sınıfsal çatışmalar, keşiflerle gelen yeni kültür ve insanlar konusunda birçok kitap yazılıyordu. Yazılan bu kitap ve oyunlarda burjuvazi etkisini gösteriyor bir yandan da ulusçuluk kavramı ortaya çıkmaya başlıyordu. Shakespeare'in tanık olduğu bu olaylar eserlerinde yeniden canlanıyordu. *Fırtına* adlı eser de bir gemi yolculuğu ile bu geminin fırtınada hezeyana uğraması ve Prospero'nun hâkimiyetini kurmuş olduğu adaya vurması ile başlar. Prospero kızı Miranda ile bu adada yaşamaktadır. Prospero'nun Ariel ve Caliban adında iki kölesi bulunmaktadır. Bunların dışında adadaki periler ve cinler de Prospero'ya hizmet etmektedir. Daha sonra anlaşılacağı üzere bu fırtına ve gemi kazası Prospero'nun büyüü ile meydana gelmiştir. Prospero onu oyuna getiren kardeşi Antonio'dan intikam almak ve ona ders vermek istemektedir. Çünkü gerçek Milano dükü Antonio değil Prospero'dur. İnceleme kısmında karakterlere ve kurguya ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

5. SÖMÜRGEÇİLİK FAALİYETLERİ ETRAFINDA ŞEKİLLENEN ÖTEKİ'NİN BAKIŞI ve ÖTEKİ'NE BAKIŞ: *FIRTINA*

Oyun fırtına sahnesi ile başlamaktadır. Bu fırtına doğal bir fırtına değildir. Prospero tarafından kasıtlı olarak büyü ile oluşturulmuş bir fırtınadır. Burada Prospero'nun amacı Tunus'tan Napoli'ye dönmekte olan Napoli Kralı Alonso'nun gemisini adaya sürüklemektir. Gemide kralın kardeşi Sebastian, kralın oğlu Ferdinand, yaşlı bir meclis üyesi olan Gonzalo, Lord Adrian, Lord Francisco, ayyaş kâhya Stephano, Trinculo, kaptan, Lostromo ve tayfa bulunmaktadır. Bunların dışında tüm bu fırtınaya sebep veren Prospero'nun yerine dukalığı gaspeden aynı zamanda Prospero'nun kardeşi olan Antonio da gemidedir. Fırtına çok şiddetli olduğu için gemidekiler ölümü düşünmektedirler. Burada dikkat çeken nokta Lostromo ve Gonzalo arasındaki fırtına ile ilgili diyalogtur:

LOSTROMO

Ancak deniz sakinleşince olurum. Gidin buradan. Şu kükreyen dalgalar kral mıral dinler mi? Hadi kamaralarınıza! Sesinizi kesin! Ayakaltında da dolaşmayın.

GONZALO

Bak adamım, gemide kimlerin olduğunu unutuyorsun galiba.

LOSTROMO

Kendi canımın derdindeyim burada. Siz, danışman meclis üyesisiniz madem, şu doğa güçlerine susmayı emredin ve dalgaları yatıştırın da görelim; o zaman biz de tek halat bile çekmeyiz; hadi kullanın yetkinizi. Eğer yapamıyorsanız, şükredin hala yaşadığınıza. Kamaralarınıza gidip kendinizi felakete hazırlayın –hadi aslanlarım. Yolumuzdan çekilin diyorum. (Shakespeare, 2016: 2).

Shakespeare diğer oyunlarında olduğu gibi burada da bir bakıma doğa faktörüyle Orta Çağ'ın sınıfsal düzenine gönderme yapar. Ölüm geldiği zaman sınıfsal fark ayırt etmeyecektir. Doğa karşısında herhangi bir hiyerarşi söz konusu olamayacağından ölüm kişi ayırt etmeyecektir. Bu nedenle Napoli kralı ya da Caliban gibi bir kölenin ölüm karşısında herhangi bir sınıfsal üstünlüğü de söz konusu olmayacaktır. Fakat Shakespeare gemide bulunan kişileri ölümle karşı karşıya getirmez. Sadece Dionysosçu bir metaforu devreye sokarak bir dağılımılık yaratır. Burada istenilen bu dağılımılıktan tekrar bir düzene ve bütüne ulaşmaktır. "Dionysosçu akışkanlık ve başkalaşım, Rönesans'ın ahlaki değerlerini temsil eden Apollonca düzenle son bulur" (Paglia, 2014: 229).

İkinci sahnede ise Prospero ve kızı Miranda yer almaktadır. Miranda bu fırtınanın hezeyanından ürkmüştür. Bunun üzerine Prospero, Miranda'ya bu adaya nasıl geldiklerini anlatmaya başlar. Prospero devlet yönetimini teslim ettiği kardeşi Antonio'nun ona ihanet edip Napoli kralıyla yaptığı pazarlık sonucu onu oyuna getirdiklerini anlatır. Miranda ve Prospero bu oyun sonucu durumu çok kötü bir tekneye bindirilir ve kovulur. Zorlu ve fırtınalı bir yolcuğun ardından bu adaya gelmiş olduklarından söz eder. Bu konuşma Ariel'in gelmesiyle yarıda kesilir. Ariel bir cindir ve Prospero'nun kölelerinden biridir. Prospero bu sahte fırtınayı çıkartmak için Ariel'i kullanılır. Fakat Ariel'den istenen tek şey bu değildir. Fakat Ariel, Prospero'un bu isteği karşısında beklemediği bir tepki gösterir. Prospero'nun sonradan gelmiş olduğu ve adada halihazırda yaşayan

bir cini kölesi yapması dikkat çekicidir. Prospero isteklerini gerçekleştirdikten sonra Ariel'e özgürlüğünü vaat etmektedir. Ariel tekrar özgür olmak için sabırsızlanmaktadır. Önceki bölümlerde bahsedilenlerden yola çıkılarak bu adanın Akdeniz yakınlarında ve Yeni Dünya sınırları içerisinde olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Sömürgecilik döneminin yeni başladığı bu dönemde Shakespeare'in oyununu bir ada hayatı etrafında şekillendirmesi tesadüf değildir.

ARIEL

Demek angarya bitmedi?

Madem bana bu kadar zor görevler veriyorsun,

Öyleyse, bana verdiğin sözü hala tutmadığını

Anımsatmalıyım sana.

PROSPERO

Ne o! Neden aksileştin birden?

Benden ne isteyebilirsin ki?

ARIEL

Özgürlüğümü (Shakespeare, 2016: 15).

Ada bu dönemde, uygar, dindar ve sözde insani aristokratlar için eğitmeye ve yönetime muhtaç olarak algılanmıştır. Çünkü deniz aşırı yolculuklar sonucu karşılaşılan bu bilinmeyen yer onların yaşadıkları yerden ve alıştıkları düzenden farklıdır. Burada onların yönetimi, Hıristiyanlık inancı ya da kullandıkları dil yoktur. O halde, adada bulunan ve vahşi olarak nitelenen yerlilere medeniyet ve uygarlık getirilmesi onlar açısından zorunludur. İşte Ariel de, ona verilen görevleri yerine getirerek bir nevi yönetimi öğrenecek ve özgürlüğüne kavuşacaktır. Burada özgürlük kavramı önemli bir nokta teşkil etmektedir. Prospero adaya gelmeden önce Ariel ve diğerleri burada kendi özgürlükleri çerçevesinde yaşamaktaydı. Zaten sahip oldukları bir hakları varken, Prospero bir başkasının özgürlüğüne güç kullanarak sahip olmuştur.

Kendisini ironik bir biçimde hiçliğe indirgeyecek olan, havaya savuracak bir özgürlüğü arzulayan Ariel, efendisinin kontrolünden rahatsız olur. Ancak bağımlı olduğu takdirde, özgürlüğü hiçbir şeyden daha fazla bir şeydir. Ariel emek harcamaktan çok eğlenmeyi, Prospero'nun özenle hesaplanmış stratejilerinin icracısı olmaya boyun eğmekten çok kendi havai ve muzip amaçları için gerçekliği manipüle etmeyi arzulayan bir gizli sanatseverdir (Eagleton, 2011: 112).

Bu dönemde yerli halkın Avrupa'lı soylular tarafından köle olarak kullanılması, bir yandan da hümanizmden ve aydınlanmadan söz edilmesi de dönemin karanlık yüzüne ışık tutmaktadır. Prospero, Arieli kölesi olarak kullanmasının gerekçesi olarak adaya geldiğinde onu kurtarmasını öne sürmektedir. Adada yaşayan ve Caliban'ın da annesi olan Sycorax Ariel'i bir çam ağacının kovuğuna hapsedmiştir. Prospero, on iki yıl hapis kalan Ariel'i kurtarıp özgürlüğünü elinden alarak kölesi yapmıştır. Prospero, Ariel'e onu kurtarmış olduğunu tekrar dile getirirken, Sycorax adlı cadının nerede doğmuş olduğu sorar. Bunun üzerine Ariel, onun Cezayir'de doğmuş olduğunu dile getirir. On altıncı yüzyılda Cezayir Türklerin egemenliği altındadır. Yıllarca devam eden deniz savaşları ve ticaretin etkisiyle Cezayir Avrupalılarla etkileşim içine girmiştir. Bilindiği üzere bu bölgede yaşayan Müslümanlar buraya İspanyolların zulüm ve baskılarından kaçarak gelmişlerdi. Daha sonra Osmanlı'nın fethiyle birlikte birçok ilim ve din adamı bu bölgeye yerleşmiş ve bölgenin sosyolojik durumunu da etkilemiştir. "Cezayir ve Tunus, Osmanlı idaresinde, kıyı şehirlerinde Yahudi ve hıristiyan kaynaklı birçok Avrupa denizcilik olayına sahne olmuştur" (Hizmetli, 1991: 11). Sycorax, Cezayir'den bu adaya sürülürken Caliban'a hamiledir. Ariel ise cadının emirlerini dinlemek istemediği için hapsedilir. Bir süre sonra cadı ölünce Ariel de ağaç kovuğunda kapalı kalır.

PROSPERO

Demek Cezayir'de! Anlaşılan,

Seni kurtardığımda ne durumda olduğunu

Ayda bir anlatmam gerekiyor sana;

Çünkü çabuk unutuyorsun.

Şu lanetli cadı Sycorax,

Her duyanı dehşete düşürecek türlü fesatlıkları
Ve korkunç büyüleri yüzünden
Bildiğin gibi, Cezayir'den sürülmüştü.
Yaptığı tek bir şey yüzünden canı bağışlanmıştı.
Doğru değil mi bu? (Shakespeare, 2016: 16-17).

Cadının affedilmesinin nedeni hamile olmasıdır. Burada dikkat çekilmek istenen bir diğer nokta da cadı ve Caliban hakkındaki tasvirlerin Prospero ve diğer Milano soyluların gözünden görülmesidir. Caliban'ın annesi Cezayir'lidir. Farklı bir kültür ve inanışa sahip olduğu için Prospero'nun onun hakkında söyledikleri de düşündürücüdür. O dönemde Türklerin egemenliğinde olan Cezayir'in daha eski dönemlerde Hıristiyanlar tarafından alınmak istenmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Bundan sonra sahneye Caliban girmektedir. Prospero, Caliban'a ortaya çıkması için hakaret ederek seslenmektedir. Prospero adaya dair her şeyi öğrendiği ilk dönemde Caliban'a iyi davranmaktadır. Caliban da bu nedenle bu yabancıya bildiği her şeyi gösterir. Fakat daha sonra Caliban, Prospero'nun kızı Miranda'ya tecavüze yeltenmekle suçlanır. Bu nedenle Prospero, Caliban'dan nefret etmekte ve ona kötü davranmaktadır. Fakat Caliban, tecavüz kelimesinin anlamını bilmemektedir. Bir yerli olduğu ve adada yaşadığı için içgüdüsel hareket etmiş ve Miranda'yı arzulamıştır.

PROSPERO

Konuşabilesin diye, her an sana bir şeyler öğretmiştim.
Vahşi yaratık, bir zamanlar
Anlamazdın kendi söylediğini bile,
Sesler çıkarırdın vahşi hayvanlar gibi.
Aklındakileri anlatabilmen için
Kelimeler verdim sana! (Shakespeare, 2016: 21).

Prospero, daha sonra işlerinde kullanmak için Caliban'a kendi dilini öğretmiştir. Caliban da ona böylece bildiği her şeyi anlatmıştır. Caliban'a öğretilecek olan sadece bu yeni dil değil, aynı zamanda Hıristiyanlık ahlakıdır. Caliban artık doğasından koparılmıştır. Prospero ve Caliban'ın ilişkisi sömürge döneminin bir yansımasıdır. Yeni Dünya'ya ayak basan Avrupalı ve ada yerlisinin etkileşimini ve yerlilerin sömürsünü anlatmaktadır. "Sömürgeciliğin dilini, kültürünü sömürülene empoze etmesi, sömürülenden öğrendiği bilgileri onun aleyhine kullanması, başlangıçtaki karşılıklı yardımlaşmaya dayalı ilişkinin bir güç ilişkisine dönüşmesi buna örnek olarak gösterilebilir" (Mull, 2003: 42). Prospero Caliban'a yani ona göre "öteki" olana kelimeleri verdiğini söyleyerek ona medeniyeti sunduğunu söylemek ister. Sömürgecilik dönemindeki etkileşimin "öteki" bakışı bu yönde olmuştur. Prospero Calibanı geri dönülemez bir şekilde bu konuma yerleştirmiştir. Çünkü Caliban onun tüm ayak işlerini yerine getirecektir. Bu nedenle, Prospero medenileştirmenin altına sığınır. Önemli olan Prospero'nun nasıl yaşadığı ve ne öğrettiğidir. "Öteki"nin dilinin, inancının, kültürünün ve ahlakının ne olduğunun bir önemi yoktur. "Ariel ve Caliban, sırasıyla saf dili ve saf vücudu, bütün kısıtlamaları ihlal etme tehdidinde bulunan bir özgürlüğü ve maddi sınırlara duysal bir köleliği simgelerler" (Eagleton, 2011: 112). Her ne kadar ona kendi dilini öğretmiş olsa da Prospero'nun Caliban'dan duyduğu tek şey sövgüdür. Zoraki işlerini yaptırması karşılığında Caliban da ona bu şekilde hakaretler yağdırmayı layık görmektedir. Caliban fırsatını bulduğu bir anda Prospero'yu öldürmeyi düşünür. Shakespeare aslında çağın tüm yönlerine ışık tutmaktadır. Bu dönemde krallık gücü, dini çatışmalar, kilise yönetimi, falcılar ve devam eden salgın hastalıklar gibi birçok sosyal unsur, çatışma ve karmaşa yek almaktadır. Yönetimsel ve sınıfsal karışıklık Gonzalo'nun sözleriyle açıkça anlaşılmaktadır.

GONZALO

Krallığımda, alışıldık olanın tersini yapardım;
Her türlü ticareti yasaklardım;
Yargıç margıç olmazdı,
Eğitime gerek kalmazdı;
Zengin, yoksul olmaz, uşaklık kalkardı;
Sözleşme, miras, arazi sınırı, tarım, bağ bahçe olmazdı;

Madene, buğdaya, şaraba, yağa ihtiyaç duyulmazdı;

Uğraş diye bir şey olmaz, herkes aylıklık ederdi;

Kadınlar da saf ve temiz olurdu;

Hükümdarlığa gerek kalmazdı (Shakespeare, 2016: 38-39).

Konuşmanın devamında ise doğanın her şeyi kendiliğinden sağlayabileceğini ve savaş araçlarına ihtiyacının olmayacağını söyler. Buradan yola çıkılarak şöyle bir eleştiri getirilebilir. Silah, top, tüfek gibi aletler bir güç temsilidir. Bu güç temsili Avrupalıların vahşi ve barbar olarak nitelendirdikleri insanlardan farklarını kendilerince güçlerini ne yönde kullandıklarıyla göstermektedir.

Acayip bir balık! İngiltere’de yaşasaydım bir zamanlar olduğu gibi, bu meretin resmini yaptırır, tatilci şapşallara bu resmi gösterir, her birinden bir gümüş koparırdım: Böyle bir yaban İngiltere’de bir adam eder. Orada kötürüm bir dilenciye bir metelik vermezler, ama cavlağı çekmiş bir Hintliyi görmek için bunun on katını gözden çıkarırlar. Aaa bu balık, insan bacaklı, yüzgeçleri de kol gibi (Shakespeare, 2016: 49).

Medeniyet kelimesini barbar kelimesinin karşıt anlamı olarak kullanmaları da bir diğer noktadır. Onlara göre barbar ve vahşi olmak için sadece bir adada yaşamak ve onların inandığı din dışında bir dine inanıyor olmak, farklı bir dili konuşuyor olmak yeterlidir. Fakat, bir insanı kendi ortamından koparıp onu farklı bir kültüre empoze etmeye zorlamak ve bunu yaparken de o kişiyi köle olarak kullanmak da bir barbarlık göstergesi olmalıdır. Buradaki silah kullanımı, güçtür. Medeni olmak Hıristiyan ahlakına sahip olmayı gerektiriyordu bu nedenle vahşi ya da barbar onların gözünde sadece şekil verilmesi gereken bir nesne, bir şeydi. Medeniyetin, aklın ve gücün kullanılması ile bu vahşiler ahlaklı ve erdemli olmayı sömürgeci taraftan öğrenecekti. Bu sebeple ‘medenileştirme sürecine tabii tutulması gereken ötekileri aşağılayarak ifade etmeye başladılar’ (Langa, 2007: 106). Medeni olan bu sömürgeci devletler barbar ve vahşi buldukları insanlar üzerinde, medeni olmayan bir takım davranışları meşrulaştırmışlardır. ‘Öteki’ olarak nitelendirdikleri bu kişiler onlar için eğitilmesi gereken kölelerden başka bir şey ifade etmemiştir. Bir diğer nokta da Trinculo’nun yukarıda cavlağı çekmiş bir Hintli’den söz etmesidir. O dönemde ‘Hindistan’ın tamamı üzerinde sadece İngiltere hâkimiyet kurabilmiştir. Portekizliler çekildikten sonra İngilizler ve Fransızlar bölgede güç konumuna’ gelmişlerdir (Ünver, t.y.: 116) Trinculo ile Caliban’ın arasında geçen konuşmalardan sonra Caliban’a içki içirmişler ve o da sarhoş olmuştur. Fırtınadan sonra Trinculo kendisini artık özgür ilan eder çünkü diğerlerinin öldüğünü düşünmektedir. Bu nedenle Caliban ona içki veren ve kural tanımayan bu yeni insanı efendisi olarak kabul etmektedir.

CALIBAN

“Su bendi kurmak yok bundan böyle

Balık yakalamak için,

Ateş için odun toplamak yok

Keyfine göre,

Ne tencere kazınacak,

Ne bulaşık yıkanacak,

Ban, Ban, Ca-Caliban

Yeni bir efendi buldu. Eskisinin işi tamam.”

Kurtuldum, yaşasın! Yaşasın kurtuldum!

Özgürüm artık, yaşasın, yaşasın! (Shakespeare, 2016: 55).

Anlaşılabileceği üzere Caliban, Prospero’nun kendisinin yapabileceği tüm işleri yapmak zorundadır. Fakat Caliban tam olarak özgürlüğün manasını anlamamaktadır. Yalnızca bir başka efendiye kölelik ederek özgür olabileceğini düşünür. Burada, Prospero’nun etkisi büyüktür. Caliban artık ne eskisi köle olabilecek ne de tam olarak özgür olabilecektir. Sömürgeciliğin ‘öteki’ne bakışı ve ötekine yaptırımı bu şekilde gerçekleşmiş olur. Bir diğer nokta Caliban isminin canı anlamına gelen ‘cannibal’ sözcüğü ile benzerliğidir. Bu ismin Caliban’ın ona annesi tarafından mı yoksa Prospero tarafından mı verilmiş olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat Prospero’nun Caliban’ı tasvir edişine geri dönülecek olursa, ismi onun vermiş olması muhtemeldir. Caliban, bu yeni efendisini, adayı onun elinden alan eski efendisini öldürmeye ikna etmeye çalışır. Caliban’ın Prospero’ya olan öfkesi, tanıdığı bu yeni efendi karşısında daha da büyümüşür.

CALIBAN

Unutmayın, önce kitaplarını almalısınız,

Çünkü onlarsız şapşala döner benim gibi,

Kitaplarını yakın yeter ki,

Hükmedemez tek bir cine.

Cinleri de nefret ediyor ondan benim gibi.

Kendi deyişiyle, değerli eşyası varmış;

Evi olduğunda, evini onlarla döşeyecekmiş (Shakespeare, 2016: 66)

Caliban burada, kitapları olmadığı Prospero ile aralarında hiçbir fark olmadığını dile getirmiş olur. Çünkü aralarındaki farkı yaratan Prospero'nun daha bilgili olmasıdır.

Ada koşullarında Prospero'nun yaşadığı bir mağara vardır. Yani aslında bir evi yoktur. Burası Caliban'ın evidir. Prospero adanın hakimiyetini alana kadar bu adada cinler, periler ve Caliban dışında kimse yoktur. Bu nedenle Caliban kendisine ait olanı geri almak için yeni efendileriyle Prospero'yu öldürmek için plan yapar. "Aralarındaki sınıf farkı belirleyici olmaktan çıkan efendi ve köleler, aynı amaca yönelik ortak ve olumsuz bir eylem etrafında tek bir düzlemde birleşmişlerdir" (Akıncı, 2010: 13). Üçünün de sınıfsal farkı bir kenara bırakıldığında, onlar özgürlüğünü isteyen kölelerdir. Ortak bir amaç için birlikte hareket edebilmeleri de sınıfsal fark konusunda düşündürücüdür. Adanın farklı yerine dağılmış haldeki soylular, köleler ve Prospero en sonunda Ariel'in büyüleriyle bir araya gelecektir. Prospero, bir yandan Napoli kralının oğlu Ferdinand ile Mirandayı buluşturmuştur. Amacı Ferdinand'ı bir sınava tabi tutup Miranda ile evlenmesini sağlamaktır. Tüm istediklerini gerçekleştiren Prospero gerçekleri gün yüzüne çıkarır ve herkese gerçek Milano dükünün kendisi olduğunu kanıtlar.

PROSPERO

İblis, doğuştan iblis bu Caliban,

Eğitilmeyi kabul etmiyor tabiatı!

Yazık, ona verdiğim insanca emek,

Hepsi heba oldu gitti.

Bedeni yaşlandıkça nasıl çirkinleşiyorsa,

Kafası da öyle mahvoluyor.

Hepsini öyle bir belaya düşüreceğim ki

Böğürecekler (Shakespeare, 2016: 84).

Prospero herkese akıl yoluyla dersini vererek kendi medeni insan portresini çizmiş olur. Her şey olması gerektiği gibi aristokrasi düzenine geri dönmüş olur. Aristokraside önemli olan nokta, herkesin yerini bilmesi gerektiğidir. Hile yoluyla alınan unvan insanı yıkımdan başkasına sürüklemeyecektir. Shakespeare'in oyunlarının birçoğunda bu görülmektedir. "Shakespeare insan vücudunu düşündüğünde, sık sık onu geleneksel feodal toplumsal düzenin bir tür simgesi olarak görme eğilimindedir. Çünkü bu düzen fiziksel akrabalık bağlarına, kralın fiziksel mevcudiyetinin kutsallığına" dayalıdır (Eagleton, 2011: 114). Ariel görevini yerine getirdiği için Prospero tarafından özgür bırakılır. Bunun asıl nedeni adadan ayrılacağı ve evine döneceği için ona ihtiyacı olmamasıdır. Caliban ise hala Caliban olmaya, vahşi, uğursuz, şeytani bir yaratık olmaya devam eder. "öteki" öteki olarak kalmak, medeni olan ise onun üzerinde egemen olmak zorundadır. Sömürgecilik faaliyetlerinin Yeni Dünya'da karşılaşılan yerliler konusunda meşru kılınmaya çalışılan nokta budur: "öteki" eğitilmeye ve medenileşmeye muhtaç fakat eğitilemeyecek kadar vahşidir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Shakespeare'in *Fırtına* adlı eseri sosyolojik inceleme yöntemi esas alınarak, sömürgecilik faaliyetlerinin kültürel etkileşimde "öteki"ne bakış ve "öteki"nin bakışı üzerinde nasıl şekillendiği ele alınarak, karşılaştırmalı bir imgebilim araştırması ortaya konulmuştur. Bu kapsamda imge ve imgebilim, on altıncı ve on yedinci yüzyılda sömürgecilik faaliyetlerine, Shakespeare ve Shakespeare'in oyun anlayışına değinilmiştir. Sömürgecilik döneminin bir yansıması olduğu düşüncesiyle, *Fırtına* adlı eserdeki öteki imgesi

incelenerek bu imgenin nedenleri ve sonuçları açıklanmıştır. “Öteki’ne bakış” noktasında Prospero, “Öteki’nin bakışı”nda ise Caliban adlı oyun kişileri başta olmak üzere, ada yerlileri ve diğer soyluların kültürel etkileşimleri değerlendirilmiştir. On altıncı yüzyılda Birinci Elizabeth ile sürdürülen deniz aşırı yolculuklar, ticari amacının yanında sömürgecilik faaliyetlerini doğurmuştur. Yeni Dünya’nın doğal zenginlikleri elde edilmesinin yanı sıra, yerli halkla olan kültürel etkileşim yüzyıllarca kendinden bahsedilecek olan bir emperyal süreç başlatmıştır. Bu etkileşimin bir sonucu olarak, Caliban gibi yerli halktan kimseler “vahşi ve barbar” olarak nitelendirilmiştir. Avrupalı medeniyetler bu kimselerin üzerinde bir sömürü politikası izleyerek onlara kendi kültürlerini, inançları ve dillerini empoze etmiştir. Buradaki sömürünün meşrulaştırılması, Prospero’nun da sıkça dile getirdiği gibi vahşi yerlilere medeniyetin getirilmesi yönündedir. Caliban bu medenileştirme hareketi sonucu kendi kültüründen koparılacak ve efendisi Prospero tarafından günlük işlerde kullanılmıştır. Prospero, Caliban’a, onu anlayabilmesi ve isteklerini yerine getirebilmesi, adaya dair bilgiler vermesi için kendi dilini öğretmiştir. Bunun sonucunda Caliban yaşadığı adada bir köle, Prospero ise adanın yöneticisi olmuştur. Adada aristokrasi ve Hıristiyan ahlakı yoktur. Bu nedenle Caliban, Prospero’ya göre bilgisiz ve ahlaksız, eğitilmeye muhtaç bir vahşi ve bir “öteki”dir. Çoğu zaman bir yaratık olarak tasvir edilen Caliban diğer soylular tarafından da insan sıfatına yerleştirilmemiştir. Caliban bir başka efendiyle karşılaştığında özgürlüğünü kazandığını düşünmektedir. Özgürlük onun için yine bir başka efendiyi zorunlu kılmıştır. Prospero Caliban üzerinde bilgisini kullanarak yani bir “güç” göstererek onu istediği yönde eğitmiştir. Fakat Caliban “gücü” yani bilgiyi Prospero’ya karşı kullanarak onu öldürme planları yapmıştır. Bir diğer “öteki” ise oyunun başından itibaren Prospero’ya özgürlüğü için hizmet eden Ariel’dir. Ariel ve Caliban kendi dünyalarında bir başkasının yönetiminde özgürlükleri ellerinden alınan iki “öteki” durumundadır. Bu eser, on altıncı yüzyılda yoğunlaşan deniz aşırı yolculukların bir kültür etkileşiminin nasıl bir kültür emperyalizmine dönüştüğüne ışık tutmaktadır. Bu etkileşim yüzyıllarca sürecek bir sömürgecilik faaliyeti halini alacaktır. Sınıfsal farklılıklar ve siyasi otorite olmadığında doğada insanlar eşittir. Bu nedenle “ötekine bakış” ve “ötekinin bakışı” karşılaştırılarak, kültürler arası etkileşimin ticari ve siyasi güç kullanılmasıyla, sömürgecilik faaliyetlerinin ortaya çıktığı dönemde edebi bir esere nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, U. (2010). “Kayıp Düşlerin Trajedisi: Fırtına Üzerine Yapısal Bir Çözümleme Denemesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Ocak 2010 (3): 8-14.
- Aytaç, G. (2013). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Say Yayınları: İstanbul.
- Bölükmeşe, E. & Çelik F. (2013). “Kurban Said’in ‘Ali ve Nino’ Adlı Eserinde Doğu(lu) ve Batı(lı) İmgesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 14(2): 39-50.
- Eagleton, T. (2011). *William Shakespeare* (Çev.: A. Cüneyt Yalaz), Mimesis Kitaplığı Dizisi:1, Üçüncü Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.
- Hizmetli, S. (1991). “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (1): 1-21.
- Langa, P. (2007). “Meydan Okuyan Medeniyetler”, *Anayasa Yargısı*, 23 (1): 101-116.
- Lunaçarski, A. V. (2009). *Sanat ve Edebiyat Üzerine* (Çev.: Kevser Kavale), Adam Yayıncılık: İstanbul.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Yedinci Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Mull, Ç. P. (2003). “Shakespeare’in Fırtına’sından Disney’in Pocahantas’ına Sömürgecilik Stratejileri”, *Litera*, 0 (15): 39-47.
- Özbiğül, A. B. (2006). “Shakespeare’in Romanslarında Doğaüstü Olay- Güçlerin Oyun Yapısındaki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sahne Sanatları Anabilim Dalı, İzmir.
- Paglia, C. (2014). *Cinsel Kimlikler/ Nefertiti’den Emily Dickinson’a Sanat ve Çöküş* (Çev.: Anahid Hazaryan & Fikriye Demirci), İkinci Baskı, Epos Yayınları: Ankara.
- Shakespeare, W. (2016). *Fırtına* (Çev.: Özdemir Nutku), İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

- Shakespeare, W. (2018). *Macbeth* (Çev.: Sabahattin Eyübođlu), On sekizinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Şener, S. (2003). *Dram Sanatı, Tiyatro/Kültür Dizisi*, Birinci Baskı, Mitos-Boyut Yayınları: İstanbul.
- Ulağlı, S. (2006). *‘İmgebilim ‘Öteki’ nin Bilimine Giriş*, Birinci Baskı, Sinemis Yayınları: Ankara.
- Ulağlı, S. (2018). *‘öteki’ nin bilimine giriş/ imgebilim*, Birinci Baskı, Motto Yayınları: İstanbul.
- Ünver, M. (t.y.). *‘Sömürgecilik Tarihi’*, Tarih Lisans Programı Ders Notu, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.